

είρωνεύεται τὸ ἀδόκιμον γλωσσικὸν ἰδίωμα τοῦ ἀντιπάλου του. Φαίνεται ὅτι ἐξ ἀγνῆς προθέσεως ἔγραψεν ὁ Καρτάνος εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν χάριν τοῦ λαοῦ· ἐν τῷ προλόγῳ βεβαιοῖ ὁ ἴδιος, ὅτι γράφει κυρίως διὰ τοὺς «ἀμαθεῖς», ἐν οἷς καὶ ἑαυτὸν κατατάσσει, «διὰ νὰ καταλάβουν πάντες οἱ χειροτέχνηται καὶ ἀμαθεῖς τὴν θεῖαν Γραφὴν τί λέγει, τόσον γαῦται ὅσον καὶ χειροτέχνηται καὶ γυναῖκες καὶ παιδιὰ καὶ πᾶσα μικρὸς ἄνθρωπος μόνον ὅπου νὰ ἤξεύρη νὰ διαβάσει».

Ἄλλ' ὅτι προῦκάλεσε τὴν κατὰ τοῦ Καρτάνου μῆνιν καὶ πολεμικὴν τοῦ Ζακυνθίου μοναχοῦ δὲν ἦτο κυρίως ἡ βάρβαρος γλῶσσα τοῦ «Ἄνθους», οὔτε βεβαίως αἱ καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀναγνωρισθεῖσαι καὶ οἰκειοποιηθεῖσαι βραδύτερον ἠθικαὶ ὁμιλίαι αὐτοῦ, ἀλλ' αἱ πολλαὶ καὶ σπουδαῖαι δογματικαὶ πλάναί καὶ αἵρετικαὶ κακοδοξίαι, εἰς ἃς ὁ Καρτάνος περιέπεσεν ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ ἔργου του καὶ ἃς ἐκήρυσσε μεταξὺ τοῦ ἀμαθοῦς τότε λαοῦ μεθ' ἱκανῆς ἐπιτυχίας, ἔνεκα τοῦ φανταστικοῦ καὶ μυθικοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν, εἰς βαθμὸν ὥστε πολλοὶ κατεῖχον «τὰ τούτου ὡς δεύτερον Εὐαγγέλιον, εἰ μὴ καὶ περισσότερον», τὸ δὲ «Ἄνθος» «ὡς τι κειμήλιον, μᾶλλον δὲ σηπεδόνα καὶ ἀφανισμόν τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς»¹⁾. Ἦδη ὁ Ῥουσάνος ἐλέγχει ἐξήκοντα αἵρετικὰς καὶ μυθικὰς διδασκαλίαι τοῦ Καρτάνου ἐν τῷ ἔργῳ «Αἱ τοῦ καταράτου Καρτάνου αἵρέσεις καὶ φληναφίαι καὶ ἡ τούτων ἀνατροπή», ἀλλαχοῦ δὲ ἀποφαίνεται μονονουχὶ «σχεδὸν γὰρ οὐδὲν ὀρθὸν ἐν τῇ λαοπλανεῖ αὐτοῦ βίβλῳ φέρεται»²⁾. Τὸ πρᾶγμα εἶνε εὐεξηγήτητον, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Καρτάνος, μὴ τυχὼν ἀνωτέρας μορφώσεως, οὐδὲ γνωρίζων καλῶς τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, πλὴν τῶν ἐν τῇ λατρείᾳ φερομένων, ἔνθα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παραπέμπει, συνέγραψε τὸ ἔργον του ἀντλῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ πηγῶν αἵρετικῶν καὶ ἀποκρύφων. Κατὰ τὸν Ῥουσάνον³⁾ ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν αἵρετικῶν βιβλίων καὶ διδασκαλιῶν τῶν Μανιχαίων, Σεβηριανῶν, Αὐδιανῶν, Μασσαλιανῶν, Σαρακηνῶν καὶ διαφόρων ἀποκρύφων Εὐαγγελίων καὶ συγγραμμάτων «καὶ ἑτέροις πλείστοις αἵρετικοῖς λογιδρῖοις», πρὸς τούτοις δὲ ἐδίδαξε καὶ ἰδίας αἵρετικὰς πλάνας καὶ μυθοπλαστίας

¹⁾ Περὶ τῆς τῶν Καρτανιτῶν αἵρέσεως ἐνθ' ἀν. 1364.

²⁾ Περὶ Καρτανιῶν αἵρετικῶν, ἐνθ. ἀν. 1361.

³⁾ «Ἄλλὰ τί τις ἂν καταλλήλως τὰ τοιοῦτον σύνταγμα διομάσαιτο, εἰμὴ ἔρανον ἀπασῶν τῶν αἵρέσεων, εἰμὴ δεύτερον ἄλκοράνιον. Μανιχαίοις γὰρ καὶ Ἕλλησι, Μασσαλιανοῖς τε καὶ Σαρακηνοῖς ἐν τοῖς δόγμασιν ἔπεται τε καὶ συνεισφέρεται, καθ' ὅσον μέμνημαι» (Ἀθανασίῳ Ναυπάκτου, Ἑλληνομνήμ. 453).

ἐκ «τῶν μηδέπω ἐξευρημένων», τελῶν πιθανῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν γνωστικῶν καὶ πενθειστικῶν δοξασιῶν. Κατὰ δὲ τὸν Ph. Meyer, ἐχρησιμοποίησε καὶ τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Βενετία ἰταλιστὶ κυκλοφορήσασαν παρομοίαν συγγραφὴν τοῦ Ἰταλοῦ Fiogetti ¹⁾. Ἐφεξῆς θὰ προσπαθήσωμεν νὰ συγκεντρώσωμεν τὰς κυριωτέρας διδασκαλίας τοῦ Καρτάνου, τὰς ἐχούσας δογματικὸν χαρακτήρα, παραλείποντες βεβαίως τὰ μυθικὰ καὶ τῆς φαντασίας ἀποκυήματα, τὰ κοινὰ εἰς τὰ περισσότερα τῶν ἀποκρύφων βιβλίων. Ὡς τοιαύτας δὲ ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰς ἐξῆς :

α') Τὸν Θεὸν ὁ Καρτάνος ὀνομάζει «χάριν», φαίνεται δὲ ὅτι νοεῖ αὐτὸν ἀνθρωπομορφικῶς, παρανοῶν τὰς συχνὰς ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ ἀνθρωποπαθεῖς καὶ μεταφορικὰς ἐκφράσεις ²⁾.

β') Τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος φαίνεται μᾶλλον ὡς δημιουργημὰ ἀποδεχόμενος, τὴν δὲ θεϊαν ἐνανθρώπησιν παραβάλλει πρὸς ὁμοίαν τινὰ τοῦ διαβόλου, ἐν οἷς λέγει, «ὥσπερ ὁ διάβολος γέγονεν ἄνθρωπος καὶ συντυχὼν τῇ Εὐᾷ ἠπάτησε καὶ ἔκπτωτον τοῦ παραδείσου ἐποίησεν, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς γεγονὼς ἄνθρωπος ἐκ γυναικείας μήτρας ἔσωσεν ἡμᾶς ἅπαντας» ³⁾. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶνε ὁμοούσια καὶ ἀχώριστα, ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ καὶ μετ' αὐτοῦ συνεσαρκώθησαν καὶ συνεσταυρώθησαν καὶ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. «Ὅλην τὴν Ἁγίαν Τριάδα εἶπεν αὐτῇ (ὁ Γαβριὴλ πρὸς τὴν Μαρίαν) μέλλειν συλλαμβάνειν ἐγκάστριον. Οὐ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς μόνος ἐσαρκώθη φησίν, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Πνεῦμα σεσαρκωμένων ὑπῆρχε, διὰ τὸ ὅμοιον καὶ ἀχώριστον τῶν τριῶν» ⁴⁾. Παραλείπομεν τὰ περὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Κυρίου, θαυμάτων κλπ., τὰ ἐκ τῶν «Παιδικῶν» τῶν Μανιχαίων παραληφθέντα, ὡς καὶ τὰ περὶ πρωτοπλάστων μυθεύματα τοῦ Καρτάνου ⁵⁾.

---

¹⁾ Die Theologische Litteratur der griechischen Kirche etc., σ. 122. Προβλ. καὶ ἐν Studien und Kritiken 1898, σ. 328.

²⁾ «Ἀκούων ὁ ἀσύνετος, ὅτι εἶπεν ὁ Θεός, γενηθήτω τὸ καὶ τό, καὶ ἐγένετο, καὶ τὸ παρά τῷ ψαλμῳδῷ αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με ἀνθρωπεῖκελον ἐνόμισεν εἶναι τὸ θεῖον». (Αἱ τοῦ καταράτου Καρτάνου αἰρέσεις καὶ φληναφίαι κλπ., παρὰ Βασιλικῶ σ. 86).

³⁾ Αὐτόθι, σ. 93.

⁴⁾ Αὐτόθι, σ. 110.

⁵⁾ «Ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν πρωτοπλάστων αὐτῷ μυθολογηθέντα καὶ τῆς παιδικῆς τοῦ Χριστοῦ ἡλικίας τίς τῶν εὐσεβῶν καὶ ὁπωσοῦν ὑγιαίνοντων τὴν φρένα ὄλως ἀκοῆ παραδέξοιτο ; ἐξ ὧν καὶ ὁμόφρων μάλιστα τῷ Μωάμεθ ἀναφαίνεται. (Ἄθανασίῳ Ναυπάκτου, Ἑλληνομν. 453).

γ') Περὶ τοῦ κόσμου ἐδόξαζεν ὅτι οὗτος προῆλθεν ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐχὶ διὰ δημιουργίας, ἀλλὰ διὰ «γεννήσεως καὶ ἐκπορεύσεως», πιθανῶς δεχόμενος, ἐφ' ὅσον ὡς ἐροῦν ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Γνωστικῶν, εἰδὸς τι νεοπλατωνικῆς ἀπορροῆς μετὰ τινῶν δυσδιακρίτων στωϊκῶν καὶ πανθεϊστικῶν στοιχείων, ἀποκλίνων πρὸς τινὰ ἰδιάζουσαν αὐτῷ περὶ ἐξελίξεως ἀντίληψιν. Ἐντεῦθεν παρεδέχετο ὅτι τὰ δημιουργήματα εἶνε ἔμψυχα, ὅτι συλλογίζονται καὶ ὅτι εἶνε ὅμοια πρὸς τὸν Θεόν¹⁾.

δ') Αἰτία τῆς διακρίσεως τῶν Ἀγγέλων εἰς ἀγαθοὺς καὶ πονηροὺς καὶ τῆς πτώσεως τῶν πονηρῶν εἶνε ἡ ἀρνησις τῶν πονηρῶν νὰ προσκυνήσωσιν, ἐντολῇ τοῦ Θεοῦ, τὸν πρωτόπλαστον «ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ». «Πάντων γάρ φησι τῶν Ἀγγέλων σοι προσκυνησάντων, ὡς κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθέντα, ἐμοῦ δὲ προσταχθέντος τοῦτο ποιῆσαι καὶ μὴ θελήσαντος δι' οἰκείαν ὑψηλοφροσύνην, προσταῖξει Θεοῦ κατήχθη ὑπὸ τῶν Ἀγγέλων αὐτοῦ εἰς τὴν ἄβυσσον καὶ εἰς τὸ σκότος»²⁾, «ἐφ' οἷς καὶ ἔβρεχε διὰ τὴν αὐτῶν αἰθάρειαν ἡμερόνυκτα ἑννέα καὶ τοῦτο, φησὶν, ἐστὶν ὃ λέγει ἡ Γραφή «καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀναμέσον τοῦ φωτός καὶ ἀναμέσον τοῦ σκότους», ἤτοι τοὺς καλοὺς Ἀγγέλους ἀπὸ τῶν κακῶν»³⁾. Ὁ ἴδιος ὁ Καρτάνος λέγει τὰ ἐξῆς ἐν τῷ 10ῳ κεφαλαίῳ τοῦ «Ἀνθους», τῷ ἐπιγραφομένῳ «Πῶς τὸ πρῶτον πρᾶγμα, ὅπερ ἐποίησεν ὁ Θεὸς ὅπταν εἶπε γεννηθήτω φῶς, ἦσαν οἱ ἄγγελοι». «Παγενάμενοι λέγοντας τὴν ἱστορίαν, εὕρισκωμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἔκαμεν τοὺς ἄγγελους, ὅπταν εἶπε γεννηθήτω φῶς, καὶ παρευθὺς ἔγινεν τὸ φῶς καὶ οἱ ἄγγελοι... Λοιπὸν ὁ Θεὸς ὅπταν ἠθέλησε

---

¹⁾ Πρβλ. «Πανταχοῦ δὲ ἀντὶ δημιουργίας τὴν προσηγορίαν γεννήσεως καὶ ἐκπορεύσεως λαμβάνει, κἀντεῦθεν ὅμοια τῷ ποιήσαντι εἶναι τὰ ποιήματα ἀπεφαίνεσθαι. Ἀνθρωπὸν τε καὶ ψυχὴν ἐξ οὐδενὸς ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ φησὶ τὸν Θεὸν πεποιηκέναι». (Περὶ Καρτανικῶν αἰρετικῶν, Migne ἐνθ' ἄν. 1360). Καὶ ἀλλαχοῦ. «Φησὶ γάρ τὸν Θεὸν ὁ ἄθεος γεννᾶν τὰς ψυχὰς εἰς τὰ σώματα, καὶ ὅτι ὅμοια αὐτῷ ἀπλῶς ἅπαντα τὰ ποιήματα αὐτοῖς» (*Ἀθανασίῳ Ναυπάκτου ἐνθ' ἄν. 454). Καὶ «ἔτι φησὶν ὅτι ζῶον ἅπαν συλλογίζεται, καὶ τὸ παράδειγμα ἐκ τοῦ μύρμηκος· πᾶν δὲ πρᾶγμα, ἤτοι δένδρα, πέτραι, λάχανα, ὕδωρ, πῦρ, γῆ, μιγνύμενα καὶ μεταφυτευόμενα αὖξει, ἐπεὶ καὶ ἔμψυχα» (Περὶ Καρτανικῶν αἰρετικῶν ἐνθ. ἄν. 1361) Πρβλ. καὶ Φ. Βαφείδου. «Ἐν τῇ περὶ δημιουργίας κόσμου θεωρίᾳ εἶνε πανθεϊστικῆς, διότι δὲν παραδέχεται κυρίως δημιουργίαν, ἀλλὰ γέννησιν καὶ ἐκπόρευσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο τὰ δημιουργήματα εἶνε ὅμοια αὐτῷ καὶ ἔμψυχα» (μ. ἐρ. σ. 75).

²⁾ Αἰ τοῦ καταράτου Καρτάνου αἰρέσεις κλπ, παρὰ Βασιλικῷ 95.

³⁾ Περὶ Καρτανικῶν αἰρετικῶν, παρὰ Migne 1360.

νά κάμει τὸν κόσμον, ὁμπρὸς παρὰ νὰ τὸν κάμει ἔκαμε τὸ φῶς, ἔπειτα τοὺς ἀγγέλους... Καὶ οὗτοι ὅπου ἐξέπεσαν ἦσαν τὸ ἓνα τάγμα ἀπὸ τὰ δέκα καὶ ἔμειναν τὰ ἑννέα· καὶ διὰ τοῦτο λέγει ὁ προφήτης καὶ διεχώρησεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσων τοῦ σκοτίου τὸ φῶς ἡγουν ἐχώρησεν ὁ Θεὸς τοὺς καλλοὺς ἀγγέλους ἀπὸ τοὺς κακοὺς»¹⁾.

ε') Τὸν οὐρανὸν διήρει εἰς δύο, εἰς ἀνώτερον, «ἀφανῆ», ἐν τῷ ὁποίῳ κατοικεῖ ἡ Ἁγία Τριάς, καὶ εἰς κατώτερον, ἐν ᾧ διαμένουσιν οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ δίκαιοι. «Ἐσω τοῦ φαινομένου οὐρανοῦ εἰσὶν αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν δικαίων· εἰς τὸν ἀφανῆ δὲ μόνον εἰσελθεῖν τὸν Χριστόν»²⁾.

ς') Ἐδέχετο τρεῖς μετὰ θάνατον τόπους: τὸν παράδεισον, τὴν κόλασιν καὶ «οὐδέτερόν τινα τόπον φωτεινὸν καὶ καλόν, ἔνθα καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν μὴ φθασάντων βαπτισθῆναι παιδίων»³⁾, ἴσως ἐξ ἐπιδράσεως τῆς περὶ *limbus puerorum* ἢ *limbus infantium* διδασκαλίας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, διδάσκων ἅμα ὅτι οἱ ἀσεβεῖς κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν θ' ἀναστηθῶσι μὲν, ἀλλὰ δὲν θὰ κριθῶσιν. Οὕτω ἐν τῷ 14 κεφαλαίῳ γράφει. «Καὶ ὅπταν ὁ ἄγγελος εὐγάλει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὸ κορμί τὴν πέρνει καὶ βαίνει τὴν εἰς ἓνα ἀπὸ τούτους τοὺς τρεῖς τόπους· ἡγουν ἢ εἰς τὸν παράδεισον ἢ εἰς τὴν κόλασιν ἢ εἰς ἓνα τόπον ὅπου δὲν ἔναι μήτε κόλασις μήτε παράδεισος, ἀλλὰ ἔναι τόπος φωτεινὸς καὶ καλὸς καὶ εἰς τοῦτον τὸν τόπον λέγουν ὅτι ὑπᾶναι αἱ ψυχαὶ τῶν νηπίων τῶν ἀβαπτίστων ὅπου δὲν ἔσωσαν νὰ βαπτισθοῦν καὶ ἀπόθαναν ἀβάπτιστα... Καὶ διατί, διότι ἡ πίστις τῶν γονέων τῆς τὴν βαίνουν εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον καὶ διὰ τί δὲν ἐδούλεψε νὰ κάμῃ τίποτες καλὸν μήτε ἔλαβον τὸ ἅγιον βάπτισμα». Διὰ τὰ ἀβάπτιστα νήπια τῶν ἀσεβῶν δοξάζει, «ὡς ἐμοὶ δοκεῖ ὑπᾶναι εἰς τὴν αἰώνιον κόλασιν· διότι ἐπειδὴ ὅλοι οἱ ἀσεβεῖς κολάζονται καὶ τὰ παιδιά τους κολάζονται». Ἡ μετὰ θάνατον κατάστασις τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν εἶνε προσωρινὴ μέχρι τῆς δευτέρας παρουσίας καὶ τελικῆς κρίσεως. Τοὺς κακοὺς δὲ διακρίνει εἰς δύο κατηγορίας, ἀποφαινόμενος ὅτι «τὴν ψυχὴν τὴν ἀμαρτωλὴν τὴν πέρνει ἐν τῷ ἅμα (μετὰ θάνατον) καὶ βάνη τὴν εἰς τὸν τόπον τὸν σκοτώδη... ἕως ὅτου νὰ κάμῃ τὴν κρίσιν νὰ τὴν στήλῃ εἰς τὸν ἠτοιμασμένον αὐτῆς τόπον... ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀσεβῶν λέγουν ὅτι παρενθὺς τὸ νὰ ταῖς εὐγάλη ὁ ἄγγελος ἀπὸ τὸ κορμί ταῖς δίδη τῶν

¹⁾ Ἐκ τοῦ ἀντιτύπου τῆς α' ἐκδ. τοῦ Μονάχου.

²⁾ Περὶ Καρταν. αἵρετ. αὐτόθι 1361.

³⁾ Αἱ τοῦ καταράτου Καρτάνου αἵρέσεις κλπ., ἐνθ. ἄν. 84.

διαβόλων καὶ πέρνουν ταις εἰς τὸ σκότος ὅπου εἶναι καὶ αὐτοὶ... καὶ στέκουν αἰωνίως· καὶ τούτοι εἰς κρίσιν δὲν ἔρχονται διότι ἀπὸ τὰ τόρα εἶνε κριμένοι» ¹⁾).

Τέλος ἐν τῷ «Ἀνθει» συναντῶμεν ἀφθόνους, ἐκ τῶν ἀποκρούφων βιβλίων τῆς ἁγίας Γραφῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰλημμένας, μυθώδεις καὶ φανταστικὰς ὅλως διηγήσεις καὶ ἑρμηνείας τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἦν ὁ Καρτάνος αὐθαιρέτως ἠρμήνευε καὶ παρέφραζεν εἰς τὴν κοινήν, ὁμοίως δὲ μεταβεβλημένας εἰς περὶ αἰώνων καὶ ἄλλας γνωστικὰς διδασκαλίας. Πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἀναφέρει ὁ Ῥουσάνος ἐν τῷ πολεμικῷ συγγράμματι αὐτοῦ, «Αἱ τοῦ καταράτου Καρτάνου αἰρέσεις καὶ φληναφίαι καὶ ἡ τούτων ἀνατροπή», τῷ ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ ἐκδεδομένῳ, εἰς τὸ ὅποιον καὶ παραπέμπομεν, ἅτε τῆς λεπτομεροῦς ἐκθέσεως καὶ ἀνακρίσεως αὐτῶν ἐκφευγούσης τῶν ὁρίων τῆς προκειμένης ἐκδόσεως.

ζ') Περὶ εἰκόνας καὶ τοῦ κατ' εἰκόνα. Ἔτι κατὰ Ἀρειανῶν καὶ Νεστοριανῶν.

Ἐπὶ τὸν τίτλον τοῦτον συνέγραψεν ὁ Ῥουσάνος ἀξιόλογον δογματικὴν πραγματείαν, περισωθεῖσαν ἐν τοῖς Ναν. κώδ. 125 φ. 151—156 καὶ 127 φ. 142—148 καὶ ἀνέκδοτον εἰσέτι οὖσαν. Ταύτην ἐκδίδομεν νῦν ἡμεῖς ἐνθάδε ἐκ τοῦ Ναν. κώδ. 125. Περισιτρέφεται δὲ αὕτη περὶ τὴν ἑρμηνείαν κυρίως μὲν τῶν ὅρων εἰκῶν καὶ κατ' εἰκόνα, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ τῶν φύσις, ὑπόστασις καὶ ἐνέργεια, ἐν ἀναφορᾷ πάντων πρὸς τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἀγίας Τριάδος καὶ πρὸς τοὺς χριστιανούς, διαμαχομένου ἐμμέσως τοῦ Ῥουσάνου καὶ πρὸς τοὺς αἰρετικῶς νοοῦντας ταύτας Ἀρειανούς καὶ Νεστοριανούς. Περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου τῆς συγγραφῆς δὲν παρέχεται ἡμῖν μαρτυρία τις. Ἴσως ἔγραψε καὶ αὕτη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1540—1550 ἐν ἀγίῳ Ὄρει ἢ ἐν τινι περιοδείᾳ.

ζ') Κατὰ Μονοφυσιτῶν.

Ὁ Ῥουσάνος ἔγραψε κατὰ τῶν Μονοφυσιτῶν, καὶ εἰδικῶς τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Ἰακωβιτῶν, σπουδαίαν ἐπιστολιμαίαν διατριβήν, νῦν τὸ πρῶτον δι' ἡμῶν προερχομένην εἰς φῶς ἐκ τοῦ Ἀμβροσιανοῦ κώδικος. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: «Κατὰ Μονοφυσιτῶν. Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ Μαθουσάλα, Παχώμιος θακενδύτης Ζακύνθιος», σώζεται δὲ ἐν τῷ Ναν. 125 κώδ. φ. 114 - 123 καὶ ἐν τῷ Ἀμβρ. φ. 240ν - 245ν. Ἡ ἐπιστολὴ

¹⁾ Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀντιτύπου τοῦ Μονάχου.

ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἐν Αἰγύπτῳ διατρίβοντα μοναχὸν Μαθουσά-
λαν «καὶ λόγοις συνερχόμενον πολλάκις τοῖς τούτου (τοῦ Χριστοῦ) τὴν
σάρκωσιν βδελυσσομένοις Ἰακωβίταις καὶ λοιποῖς Μονοφυσίταις»,
ἀποσκοποῦσα νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὸν καὶ νὰ παράσχῃ αὐτῷ δογματικὰ
ὄπλα κατὰ τῶν Μονοφυσιτῶν. «Παρεκινήθημεν γράψαι πρὸς σὲ τινὰ
περὶ τοῦ δόγματος ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, ὅσον μόνον εἰς τὸ πληρῶσαι
τὴν πρὸς σὲ καὶ τοὺς λοιποὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν ἀγάπην καὶ οἰονοὶ παρα-
θῆξαι ἡμᾶς εἰς τὴν τῶν ἐναντίων πάλην». Ἐν τῇ δογματικῇ ταύτῃ
διατριβῇ ἀποδεικνύει ὁ συγγραφεὺς, ὡς ὁ ἴδιος προλογιζόμενος λέγει:
«πρῶτον μὲν, ὅτι μετὰ σαρκὸς εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς βίον ὁ Κύριος ἐπε-
δήμησε, δεῦτερον δέ, ὅτι ἐκ τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας ταύτην ἔλαβε,
τρίτον, ὅτι ἀναλλοίωτοι ἔμειναν αἱ δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ καὶ μετὰ
τὴν ἔνωσιν, καὶ ὅσα τούτοις ἐπόμενα», ἰσχυρῶς τονίζων καὶ ἐξαίρων
τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Κυρίου κατὰ τῶν αἰρόντων ταύτην Μονο-
φυσιτῶν.

Ἀξιοπαρήρητοι εἶνε αἱ συνιθῆκαι, ὑφ' ἧς ἐγράφη αὕτη, εἰ καὶ δὲν
δυνάμεθα ἐξ αὐτῶν νὰ προσδιορίσωμεν μετὰ θεικότητος τὸν τόπον
καὶ χρόνον τῆς συγγραφῆς. «Ὅθεν καὶ ἡμεῖς, γράφει, ἐν τοιαύτῃ
ζάλῃ τῶν περιστάσεων, ἐν ξενητείᾳ δῆλον ὅτι καὶ πτωχεία καὶ ἀσθε-
νεία καὶ τῇ λοιπῇ ταλαιπωρίᾳ συζῶντες, καὶ τοσοῦτον μόνον πνέον-
τες ὅσον εἰς παραβολὴν καὶ κίνησιν κεφαλῆς ἐν τοῖς λαοῖς, ἢ ὅσον
ζῆν ἐν Χριστῷ μόνον... Καὶ γὰρ ἔνθα νῦν πάρεσμεν οὐθ' ἱστορι-
κῶν βιβλίων ὅλως εὐποροῦμεν, οὐθ' ἀπλῶς τῶν ἀναγκαιοτάτων τῆς
καθ' ἡμᾶς Γραφῆς, ἐκ δὲ τῆς πολλῆς συγχύσεως καὶ τοῦ χρόνου παρα-
δρομῆς καὶ ὧνπερ διανοία εἶχομεν ἐπελαθόμεθα.» Τὸ μόνον λοιπὸν
ὅπερ θὰ ἠδύνατο ἐκ τούτων νὰ συναχθῆ εἶνε, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ δὲν
ἐγράφη ἐξ ἀγίου Ὄρους, ἀλλὰ πιθανῶς ἐκ τινος περιοδείας, ἐκ τῶν
πολλῶν καὶ μακρῶν τοιούτων, ἃς ἀνελάμβανεν ὁ Ῥουσάνος χάριν με-
λετῶν ἢ κηρύγματος, ἴσως μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1540 - 1550.

η') **Περὶ τῆς τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Σαρακηνῶν πίστεως.**

Πρὸς τινὰς.

Ἀνέκδοτον δογματικὸν ἔργον, ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων τοῦ Ῥουσά-
νου, περιεχόμενον ἐν τῷ Ναν. κώδ. 125, φ. 98 - 114 καὶ ἐν τῷ Ἀμβρ.
φ. 222 - 237, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκδίδεται ἐνταῦθα.

Κατὰ τοῦ Ἰσλαμισμού εἶχον ἤδη γραφῆ ἱκανὰ παρ' ἀρχαιοτέρων
ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς ἀμύνης κατ' αὐτοῦ

κατέστη ἐπιτακτικωτέρα κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνους, ὅτε οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν διέτρεχον τὸν κίνδυνον τοῦ ἐξισλαμισμού διὰ δελεαστικῶν ἢ βιαίων μέσων. Τὸν κίνδυνον τοῦτον καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς κατ' αὐτοῦ ἀμύνης κατείδεν ὁ Ῥουσάνος, ὁ ὁποῖος τούτου ἔνεκεν, πρὸς τοῖς πολυαρίθμοις κατὰ τὰς περιόδους αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων εἰδικοῖς κηρύγμασι, συνέγραψε καὶ τὸ περισπούδαστον τοῦτο σύγγραμμα, ἐν τῷ ὁποίῳ συγκρίνων τὴν Χριστιανικὴν καὶ τὴν Μωαμεθανικὴν θρησκείαν ὑποβάλλει τὴν τελευταίαν ταύτην εἰς λίαν ἐμπεριστατωμένην ἀνάκρισιν, ὑπεραπολογούμενος ἅμα τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν, ὧν καταδεικνύει τὴν ἀσύγκριτον ὑπεροχὴν ἀπὸ τῶν ἀντιστοίχων διδασκαλιῶν τοῦ Μωάμεθ. Ὡς δὲ ὁ ἴδιος προσημαζόμενος γράφει, «πρῶτον μὲν, εἰ δοκεῖ, περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος τὸν λόγον ποιήσωμεν, εἶτα περὶ τοῦ ἑνὸς αὐτῆς, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, θεωροῦντες ὡς εἰ ψιλὸς ἄνθρωπος οὗτος κατὰ τὸν Μωάμεθ καὶ ὡς εἷς τῶν προφητῶν κατὰ τοὺς ὑποβαλλομένους συλλογισμοὺς ἢ οὐ μόνον ὅτι πάντων τῶν προφητῶν ὑπέρτερος, ἀλλὰ καὶ Κύριος καὶ Θεὸς ἐκ Θεοῦ σεσαρκωμένος δι' ἡμᾶς, καὶ καθ' ἑξῆς περὶ τε τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ νόμου τῶν Σαρακηνῶν». Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξια εἶνε τὰ περὶ τῆς σχέσεως τῆς πίστεως πρὸς τὰ ἔργα γραφόμενα.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς παρατηροῦμεν, ὅτι τοῦτο εἶνε ἐν ἑκ τῶν τελευταίων ἔργων τοῦ Ῥουσάνου, περὶ τὸ 1550 γραφέν, διότι προῦποτίθησι τοὺς κατὰ τὸ 1541-1543 γραφέντας δογματικούς λόγους ὡς καὶ τὰ βραδύτερον γραφέντα ἕτερα δογματικὰ ἔργα αὐτοῦ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ προοιμίου, ἐν ᾧ οὗτος γράφει. «Ὅταν μὲν ἀναλογίσωμαι τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους θείους ἄνδρας ἐκ τῶν κατ' ἐκείνους ὑπὲρ μέλι ἡδυτέρων συνταγμάτων, παραβάλλω δὲ τούτοις τὴν ἡμετέραν εὐτέλειαν καὶ ὀυπαρίαν ὅλως καταπίπτω καὶ τις μεταμέλειά μοι ὑπείσχεταί, ἐφ' οἷς τολμηρῶς καὶ ἀσόφως ἐξυπηρέτησά ποτε θείοις δόγμασιν, ὡς οὐκ ἔδει διακονηθεῖσι, μὴ τοί γε τῷ μετὰ ταῦτα ἐπιχειρεῖν τοιαῦτα».

θ') Κατὰ Λατίνων.

Κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ὁ Ῥουσάνος ἔγραψε δύο μικρὰς αὐτοτελεῖς πραγματείας, πολλαχοῦ δὲ ἐν τοῖς συγγράμμασί του καὶ ἰδίᾳ ἐν τοῖς πέντε δογματικοῖς λόγοις ὑποδεικνύει ἐπ' εὐκαιρίᾳ τὰς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν δογματικὰς διαφορὰς, ὑπεραμυνόμενος μὲν τῆς ὀρθοδόξου ἐπόψεως, καταπολεμῶν δὲ τὴν τῶν Λατίνων. Αἱ πραγματεῖαι αὗται εἶνε :

1. *Πρὸς Λατίνους ἀρμόσειε δ' ἂν κατὰ Ἀρειανῶν καὶ Σαρακη-
νῶν βλασφημούντων περὶ τὴν υἰότητα.* — Περιέχεται ἐν τῷ Ναν.
κώδ. 125, φ. 141 - 142 καὶ Ἀμβρ. φ. 215 - 218, ἐξ οὗ καὶ δημο-
σιεύεται ἐνταῦθα, ἀνέκδοτος μέχρι τοῦδε οὔσα. Ἐν αὐτῇ ἀπαντᾷ εἰς
τὴν ἐνστασιν τῶν Λατίνων : « Πῶς οὐκ ἐμφέρεται ἐν τῇ Γραφῇ προβο-
λεὺς ὁ Πατήρ, ὡσπερ δῆτα καὶ Πάτήρ », περιστρεφόμενος περὶ τὸ Fi-
lioque ¹⁾).

2. *Ἀπολογία διαλεκτικὴ πρὸς Λατίνους.* — Περιλαμβάνεται ἐν
τοῖς κώδ. Ναν. 125, φ. 143 - 145 καὶ Ἀμβρ. φ. 237v - 240r, ἐξ ὧν
ἐκδίδεται ἐνταῦθα ὁλόκληρος, ἅτε μόνον τῆς ἀρχῆς δημοσιευθείσης
ὑπὸ τοῦ Μουστοξύδη ἐν τῷ τελευταίῳ φύλλῳ τοῦ « Ἑλληνομνήμονος »,
ἕνεκεν τῆς ἀποτόμου διακοπῆς τῆς περαιτέρω ἐκδόσεως αὐτοῦ. Πρό-
κειται περὶ διαλόγου μεταξὺ Γραικοῦ καὶ Ἰταλοῦ, περιστρεφομένου
περὶ τὸ ὑφιστάμενον μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλη-
σίας σχίσμα καὶ περὶ τὴν ἐν Φλωρεντία ἐνωτικὴν σύνοδον.

3. Εἰς ταῦτα θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ ἐκ τῶν ἐρωταποκρίσεων
τοῦ Ρουσάνου ἡ *Περὶ συλλήψεως τε καὶ γεννήσεως τῆς τοῦ Κυ-
ρίου καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ*, ἐν ἣ δικαιολογεῖται ἡ προᾶξις τῆς ἡμετέ-
ρας Ἐκκλησίας, ἐορταζούσης τὴν μὲν γέννησιν τοῦ Σωτῆρος τῇ 25
Δεκεμβρίου, τὴν δὲ τῆς Θεοτόκου τῇ 8 Σεπτεμβρίου. Ἐκδίδεται δὲ ἡ
ἐρωταπόκρισις αὕτη ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Ἀμβρ. κώδ. φ. 253.

1) Κατὰ Λουθήρου.

Ἄξια μεγάλης προσοχῆς καὶ πολλοῦ διαφέροντος εἶνε ἡ στάσις,
ἣν ὁ Ρουσάνος ἔλαβε ἐναντι τῆς συγχρόνου αὐτῷ θρησκευτικῆς Με-
ταρρυθμίσεως ἐν τῇ Δύσει, καθ' ὅσον εἶνε ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ἡμετέρων

¹⁾ Ἡ φλέγουσα τότε μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας δογματικὴ
διαφορὰ περὶ τοῦ Filioque ἀπλησχόλησεν ἰδιαιτέρως τὸν Ρουσάνον, ὡς γίνεται
φανερὸν τοῦτο μὲν ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο πρώτων πραγματειῶν αὐτοῦ, τοῦτο δὲ
καὶ ἐξ ἰδιοχείρων σημειώσεων αὐτοῦ ἐν φ. 5 τοῦ Ἀμβρ. κώδ., ἐνθα γράφει :
Οἱ λέγοντες ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ : Κύριλλος, ὁ Νύσσης, ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάν-
νης, Βασίλειος, Ἀθανάσιος, Γρηγόριος ὁ θαυματουργός, Μάξιμος. Οἱ λέγοντες
ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ : Ἀθανάσιος, Ἐπιφάνιος, Κύριλλος, Νύσσης». Ἐν
ἐπιχειρῶν δὲ παραθέτει βραχέα σχετικὰ χωρία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ Μ.
Βασιλείου. Ἴσως πρόκειται περὶ συγκεντρώσεως ὑλικοῦ πρὸς συγγραφὴν αὐτοτε-
λοῦς περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος συγγράμματος ἢ χρησιμοποιο-
θέντος κατὰ τὴν συγγραφὴν τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν συγγραφῶν ὡς καὶ τοῦ δογμα-
τικοῦ Συντάγματος.

ὁ τεμὼν τὴν νέαν ταύτην ὁδόν, ἦν εὐθύς μετὰ ταῦτα ἀκολουθοῦσιν ὁ Γαβριήλ Σεβῆρος, ὁ Γεώργιος Κορέσιος κ.ἄ., πρὸ πάντων δὲ Ἱερεμίας ὁ Β΄ διὰ τῶν περιφῆμων ἀπαντήσεών του πρὸς τοὺς θεολόγους τῆς Τυβίγγης καὶ αἱ τοπικαὶ Σύνοδοι τῆς ΙΖ΄ ἑκατονταετηρίδος, δι' ὧν ἡ θέσις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καθωρίσθη μέση μεταξὺ Καθολικισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ, ἄλλ' ἐπειδὴ λόγῳ τῶν τότε γενικῶν ιστορικῶν καὶ πολιτιστικῶν συνθηκῶν ἀτελῶς ἐπληροφοροῦντο οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὰ συνταράσσοντα τὴν Δύσιν μεγάλα θρησκευτικὰ γεγονότα, ὁ ἄσημος μοναχὸς Ῥουσάνος μόλις ἠδύνατο νὰ συγκεντρώσῃ ἀσαφεῖς τινας καὶ συγκεχυμένας πληροφορίας περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου. Παρὰ ταῦτα ὁμοῦς ὀξέως διέγνω τὴν ἀρνητικὴν θέσιν τοῦ Μεταρρυθμιστοῦ τὸ μὲν ἐναντι τῆς τιμῆς τῶν Ἁγίων καὶ τῶν ἱερῶν ἀποδημιῶν, τὸ δὲ ἐναντι τῶν νηστειῶν, σημεῖα περὶ τὰ ὅποια μέχρι σήμερον διαφέρονται πρὸς ἀλλήλας αἱ δύο Ἐκκλησίαι. Διὸ καὶ ἔγραψε κατ' αὐτοῦ, περὶ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος, δύο μικρὰς πραγματείας, ἃς ἐπιγράφει οὕτω :

1. *Κατὰ ἀγιοκατηγόρων ἦτοι τῶν κωλύόντων τοὺς ἀπερχομένους εἰς προσκύνησιν τῶν σεβασμίων καὶ ἱερῶν τόπων καὶ κατὰ τοῦ Φρα Μαριτὶ Δούτερη.*

2. *Πῶς ἐν μὲν τῇ τετάρτῃ καὶ τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ σταύρωσιν νηστεύομεν, τούναντίον δὲ ἐν ταῖς μνήμαις τῶν ἁγίων Μαρτύρων ἀβροτέρας μεταλαμβάνομεν τροφῆς, καίτοι παθῶν καὶ θανάτου ἀμφοτέρωθεν μνήμη; Κατὰ Σεβηριανῶν καὶ κατὰ τοῦ Φρα Δούτερη, ὠρισμένην μὴ εἶναι νηστείαν δογματιζόντων.*

Καὶ ἡ μὲν πρώτη, περιεχομένη ἐν τοῖς Ναν. κώδ. 125 φ. 146—151, 126 φ. 1—7 καὶ 127 φ. 133—141, ἐξεδόθη ὑπὸ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ἐν τέλει τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ «Σιωνίτης προσκυνητής, ἦτοι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης αἱ περὶ τῶν Ἱεροσολύμων διαλαμβάνουσαι δύο ἐπιστολαὶ μετὰ σημειώσεων καὶ παραοτήματος, ἐν ᾧ προσετέθη καὶ τὸ μέχρι νῦν ἀνέκδοτον «Κατὰ ἀγιοκατηγόρων» Παχωμίου μοναχοῦ τοῦ Ῥουσάνου», Ἀθῆναι 1850 σ. 141—151. Ἡ δὲ δευτέρα ἐκδίδεται νῦν τὸ πρῶτον ὑφ' ἡμῶν ἐν τῷ παρόντι ἐκ τοῦ Ἀμβρ. κώδ. φ. 218r—219r.

Ἐν τῷ κατὰ ἀγιοκατηγόρων ἀξιολογωτάτῳ πονήματί του στρέφεται ὁ Ῥουσάνος κατὰ πάντων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι παρεκώλυον τοὺς ἀπερχομένους εἰς προσκύνησιν τῶν σεβασμίων καὶ ἱερῶν τόπων καὶ ἰδίως τοῦ Λουθήρου, ἀνασκευάζων τὰς ἐνστάσεις αὐτῶν, ἃς ἐκφέρει

συνοπτικῶς οὕτως : «Οὗ φασι γάρ τινες τῶν τὸ σχῆμα τῶν μοναχῶν ὑποκρινομένων, καὶ δοκούντων ἐν γνώσει προέχειν τῶν λοιπῶν, εὐλόγον τινα τοιούτους καὶ τοσούτους κόπους ἀνωφελεῖς ὑπομένειν εἰς προσκύνησιν τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἢ καὶ Γαλιλαίᾳ καὶ Σινᾶ σεβασμίων καὶ θεοπροσίτων τόπων, ὡς ἀποβαλλομένων ἤδη τὸν ἁγιασμόν, μᾶλλον δὲ μιανθέντων, ἀνθρώπων αἰρετικῶν καὶ διεφθαρμένων κατοίκων γενομένων ἐν αὐτοῖς, καὶ ὡς μὴ βελτιουμένων τῶν προσκυνούντων, τοῦναντίον μάλιστα μενοῦν βλαπτομένων τε τὰ πολλά, καὶ ταῦτα οὐκ ἐντολῆς τινος εἰς τοῦτο καταναγκαζούσης» ¹⁾. Ἀντιθέτως ὁ Ῥουσάνος ἀναιρῶν τοὺς τοιούτους δισχυρισμούς ἀποδεικνύει διὰ σοβαρᾶς καὶ πειστικῆς ἐπιχειρηματολογίας τὸ θρησκευτικῶς ὠφέλιμον καὶ δὴ καὶ ἀναγκαῖον τῆς ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ἐπισκέψεως πρὸς προσκύνησιν «τῶν ἐν Παλαιστίνῃ τε καὶ ἐπέκεινα ταύτης προηγουμένως σεπτῶν καὶ ἁγίων τόπων», ὁρθῶς μάλιστα χαρακτηρίζων τὰς θρησκευτικὰς ταύτας ἀποδημίας οὐχὶ ὡς «ἐπιταγήν», ἀλλ' ὡς «ἀρετήν», καὶ δὴ μετὰ ταπεινοφροσύνης ἐπιτελουμένην, τοῦ ἀποδημοῦντος ὁρείλοντος «μὴ ἔχειν τὴν ἐλπίδα ἐκί τὸ ἴδιον ἔργον, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ, ὅτι ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὸ ἐλεεῖν καὶ δικαιοῦν, κολάζειν τε καὶ κατακρίνειν» ²⁾.

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μικρῷ πονήματι πρόκειται ἁπλῶς περὶ μιᾶς ἐκ τῶν ἐρωταποκρίσεων τοῦ Ῥουσάνου, περὶ ὧν πραγματευόμεθα κατωτέρω. Ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτης ὁμιλεῖ περὶ τοῦ θανάτου κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν ³⁾, ἐν συνεχείᾳ διακρίνει μεταξὺ τῆς νηστείας διὰ τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς μετρίας εὐωχίας ἐν ταῖς μνήμασι τῶν ἁγίων Μαρτύρων, καθ' ἃς «οὐ δεῖ πενθεῖν καὶ σκυθρωπάζειν, ἀλλ' εὐφραίνεσθαι· τῇ γὰρ ἀθλήσει ἔπονται τρόπαια καὶ βραβεῖα καὶ στέφανοι», καὶ τέλος ἀπαριθμεῖ τὰς νηστείας, παρέχων ἅμα δικαίωσιν αὐτῶν ⁴⁾.

¹⁾ Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀν. σ. 142.

²⁾ Αὐτόθι, σ. 151. Ὅρα λεπτομερεστέραν ἀνάλυσιν παρὰ *Ph. Meyer* μ. ἐρ. σ. 42 κέ.

³⁾ Ἐνταῦθα εὐρίσκομεν ἐξάρτησιν ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ συγκεκριμένως τοῦ λόγου αὐτοῦ «Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου» κ. 27, *Migne PG.* 25, 141.

⁴⁾ Περαιόντες τὴν περὶ τῶν δογματικῶν καὶ ἀντιρρητικῶν ἔργων τοῦ Ῥουσάνου ἐκθεσιν ἡμῶν σημειοῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι οὗτος, ἵνα προφυλάξῃ τοὺς ὁρθόδοξους ἐκ τῶν διαφόρων αἰρέσεων, οὐ μόνον αὐτὸς καὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ διὰ τῆς γραφίδος καταπολέμει αὐτάς, ἀλλ' ἅμα ἀντέγραφεν ἐπιμελῶς καὶ διέδιδε

IV.

ΑΙ ΛΟΙΠΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΑΙ ΤΟΥ ΡΟΥΣΑΝΟΥ

Ὁ Ῥουσάνος πρὸς ταῖς δογματικαῖς καὶ πολεμικαῖς συγγραφαῖς, ἔγραψε καὶ πληθὺν διαφόρων ἄλλων μικρῶν θρησκευτικῶν πραγματειῶν ποικίλου περιεχομένου, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ καταταχθῶσιν εἰς εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας : α') Πρακτικοθηδικαί, β') Λειτουργικαὶ καὶ μουσικαί, γ') Ἀσκητικαὶ καὶ δ') Ἐπιστολαί.

α') Πρακτικοθηδικαί.

Ἐνταῦθα κατατάσσομεν τὰς ἑξῆς :

1. *Πρὸς τοὺς ἑλληνίζοντας καὶ τοὺς τὰ θεῖα μυστήρια βεβηλοῦντας, καὶ οὐ δεῖ προσέχειν τοῖς πολλοῖς ἀσεβέσιν οὖσιν, ἀλλὰ τοῖς εὐσεβέσι, κἂν ὀλίγοι ᾧσι.* Κώδ. Ναν. 125 φ. 4ν — 9ρ καὶ 305 φ. 193—197, ἐκδοθεῖσα ὁλόκληρος ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμῳ I (1883—84) σελ. 101—112 (πρβλ. καὶ σ. 367). Ἐν τῇ ἀξιολόγῳ ταύτῃ πραγματεία ὁ Ῥουσάνος καταπολεμεῖ τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἐπιπολαζούσας μεταξὺ τῶν λαϊκῶν στρωμάτων προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ αὐταὶ εἶχον εἰσδύσει μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἀδύτων τῶν ναῶν καὶ μονῶν, ἐμφιλοχωρήσασαι καὶ ἐν αὐτοῖς ἔτι τοῖς

πρὸς διαφώτισιν τοῦ λαοῦ καὶ τὰς ἀντιαιρετικὰς συγγραφαῖς τῶν Πατέρων, ἐξ ὧν καὶ αὐτὸς ἦντλει. Οὕτως ἐν τῷ ἑαυτοῦ κώδικι καὶ νῦν Ἀμβροσιανῷ 290 ἐν μέσῳ τῶν ἰδίων συγγραμμάτων ἔχει καταχωρίσει καὶ τὰ ἑξῆς : Ἐν φ. 37ν—38ν τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου Κύπρου δύο ἀτοσπάσματα ἐκ τῆς ἀπαντήσεως αὐτοῦ «Πρὸς τοὺς περὶ Ἀκάκιον καὶ Παῦλον πρεσβυτέρους», ὧν τὸ μὲν πρῶτον πραγματεύεται περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν (ἀρχ. «Πυθαγόρειοι ἦτοι Περιπατητικοὶ τὴν μονάδα καὶ πρόνοιαν τὰ πράγματα διοικεῖν...», παρὰ Migne PG. 41, 168—169), τὸ δὲ δεύτερον περὶ τῶν ἑπτὰ Ἰουδαϊκῶν αἱρέσεων (ἀρχ. «Γραμματεῖς οἵτινες νομικοὶ μὲν ἦσαν—Ἡρωδιανοὶ κλπ. ἀπεδίδουν καὶ ὄνομα, αὐτόθι σ. 172). Ἐν φ. 39γ—41γ τοῦ ἁγίου Σωφρονίου Ἱεροσολύμων ἀπόσπασμα τῆς Συνοδικῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς Σέργιον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ᾧ ἀναθεματίζονται πᾶσαι αἱ γνωσταὶ αἱρέσεις (ἀρχ. «Ἀνάθεμα τῶν ἐσαεὶ—δυσσεβῆς καὶ θεήλατος αἱρέσεις», παρὰ Migne PG. 87Γ, 3189—3198). Ὁσαύτως καὶ ἐν φ. 16—37 ἐκλογαὶ ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν, διέφοροι προσευχαὶ καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἀσκητικά.

θείοις μυστηρίοις ἕνεκα τῆς ἀμαθείας κλήρου καὶ λαοῦ· ἀποδεικνύει τὴν εἰδωλολατρικὴν αὐτῶν προέλευσιν καὶ πολλῶν τὸ παράλογον καὶ τελευτᾷ συνιστῶν ἀποχὴν ἐξ αὐτῶν καὶ μίμησιν τῶν εὐσεβῶν, οὐχὶ δὲ τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ ἀπίστων. «Ταῦτα δὲ εἰρήκειν, ἵνα μὴ τοὺς πολλοὺς καὶ ἀπολλυμένους παράδειγμα ἔχητε, ἀλλὰ τοὺς ὀλίγους καὶ σωζομένους μιμησθε, εἰ δὲ μή γε ἵνα μὴ δίκην αὐτὸς ὀφλήσω ὑπὲρ τῆς μὴ προσηκούσης σιωπῆς» ¹⁾).

2. *Περὶ τῆς ἐκ τῶν Γραφῶν ὠφελείας, καὶ ὅτι οὐκ αἴτιοι οἱ ταύτας συγγραψάμενοι τῆς ἀσαφείας, ἀλλ' ἡ ἡμετέρα ἀμάθεια καὶ ἀμέλεια καὶ περὶ διδασκάλων.* Κώδ. Ναν. 125 φ. 10—19 καὶ 305 φ. 174—184, ἐκδοθεῖσα, λόγῳ τῆς μεγάλης σπουδαιότητος αὐτῆς, ἐπανειλημμένως καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ Mingarelli ἐν μ. ἔρ. σ. 261—274, ὑπὸ τοῦ Migne PG. 98, 1333—1360, ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ μ. ἔρ. σ. 55—77, κατὰ τὸ ἡμισυ δὲ καθαρῶς φιλολογικὸν μέρος ὑπὸ τοῦ Μουστοξύδη ἐν Ἑλληνομνήμονι σ. 631—642, ὑπὸ τοῦ Φιλητᾶ ἐν μ. ἔρ. σ. 28 ἔ. καὶ ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τ. XIII σ. 65—67.

Ἡ παροῦσα πραγματεία εἶνε πολλῆς σπουδαιότητος ἀξία, διὸ καὶ ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῶν ἐρευνῶν κυρίως ἐκ μέρους φιλολόγων. Ἐν ἀρχῇ ὁ συγγραφεὺς ἀποδεικνύει τὴν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἁγίων Γραφῶν μεγάλην ὠφέλειαν, συνιστῶν θερμῶς ταύτην εἰς τοὺς πιστοὺς, εἶτα δὲ ἀποδεικνύει, ὅτι αἴτιοι τῆς ἀσαφείας τῆς θείας Γραφῆς δὲν εἶνε οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς αὐτῆς, ἀλλ' ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ ἀμέλεια ἡμῶν τῶν ἀναγιγνωσκόντων αὐτήν, πρὸς πίστωσιν δὲ τούτου ποιεῖται μακρὰν γλωσσολογικὴν παρέκβασιν, περὶ ἧς κατωτέρω γενήσεται λόγος, καὶ καταλήγει στρέφων τὸν λόγον πρὸς τοὺς διδασκάλους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

3. *Ὁμιλία πρὸς τοὺς ἀγροίκως τὴν θείαν Γραφὴν διασύροντας.* Κώδ. Ναν. 125 φ. 1—4 καὶ 305 φ. 197—201, ἐξεδόθη δὲ μό-

---

¹⁾ «Δελτίον» σ. 112. Ὁ δημοσιεύσας τὴν πραγματείαν ταύτην Σ. Λάμπρος παρατηρεῖ μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς περὶ τοῦ Ῥουσάνου. «Ἀλλὰ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος οὕτως εἰπεῖν οὗτος γλωσσολόγος τῆς νέας Ἑλλάδος εἶναι καὶ εἰς ἐκ τῶν μελετησάντων τὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ... Ἀξιοσημείωτος δ' εἶναι ἡ παρρησία, μεθ' ἧς ψέγονται (αἱ προλήψεις) ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ἐπλεόναζον μὲν αἱ δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις, ἀλλὰ σπάνιοι ὑπῆρχον οἱ εὐπαρρησίαστοι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀνελάμβανον νὰ στιγματίσωσιν αὐτὰς καὶ νὰ φωτίσωσι τὰ πλήθη». Αὐτόθι σ. 102—103.

νον τὸ δεύτερον ἡμισυ περίπου τμήμα αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Σ. Λάμπρου ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τ. XIII (1916) σ. 57—59. Ἐν τῇ ὁμιλίᾳ ταύτῃ κατακρίνει ὁ Ῥουσάνος τοὺς διασύροντας τὴν ἁγίαν Γραφήν καὶ τοὺς μὴ μελετῶντας ταύτην χριστιανούς, ἀναφέρει δὲ παραδείγματα ἀγγραμμάτων ἱερέων, ὡς καὶ ἔξομοσάντων καὶ τὸν Ἰσλαμισμὸν ἀσπασαμένων Βουλγάρων καὶ Δανῶν τινῶν, κατονομαζομένου μάλιστα τοῦ ἀποστάτου ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Ἡλία τοῦ Β', καὶ καταλήγει μετὰ τῆς παραινέσεως : « Ἄλλὰ μὴ ἀπογνῶμεν ἑαυτῶν, ἀδελφοί, ἀλλὰ δραξώμεθα παιδείας, μὴ ποτε ὀργισθῆ ὁ Κύριος καὶ ἀπολώμεθα ἐξ ὁδοῦ δικαίας. Σωθείημεν δὲ διὰ λόγου καὶ σοφίας οἰκείως τῷ θείῳ λόγῳ καὶ τῇ σοφίᾳ Χριστοῦ ».

4. **Δόγος ὑπεραπολογητικός τε καὶ ἠθικός πρὸς τοὺς δυσασχετοῦντας πρὸς τὰς ἐκ τῶν ἐθνῶν ἐπαγομένας ἡμῖν θλίψεις καὶ τὴν θεϊαν Πρόνοιαν λοιδοροῦντας.**

Περιέχεται ἐν τοῖς Νανιανοῖς κώδιξιν 125 φ. 157—160 (ἐλλιπές) καὶ 127 φ. 167—190 τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, ὡς καὶ ἐν τῷ 593 (Λάμπρου 4713) κώδικι τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἰβήρων τοῦ ἁγίου Ὁρους¹⁾, ἀνέκδοτος εἰσέτι ὢν. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ὡς καὶ τῇ κατωτέρῳ δημοσιευομένῃ ε' ἐρωταποκρίσει « Ἀπορῶ πῶς τοὺς Τούρκους ἀσεβεῖς ὄντας, ἀφῆκεν ὁ Θεὸς καθ' ἡμῶν, ἀγαπώντων αὐτὸν καὶ σεβομένων » ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ ἐπιλύσῃ ἱκανοποιητικῶς τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὅπερ συνετάρασσε, φαίνεται, τὰς καρδίας τῶν ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν δεινοπαθούντων χριστιανῶν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἕτεροι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἠσχολήθησαν μετ' αὐτοῦ, ἀρχῆς γενομένης ἤδη ὑπὸ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου²⁾.

6. **Κεφάλαια πρὸς τινὰς διὰ ταῦτα ἀμφιβάλλοντας. Κεφάλαιά τινὰ περὶ Ἱερωσύνης.** Κώδ. Ναν. 125 φ. 182ν — 183γ καὶ Βερ. φ. 306γ—ν, ἐξ ὧν ἐκδίδονται κατωτέρω. Ἐν αὐτοῖς ὁμιλεῖ συντόμως ὁ Ῥουσάνος περὶ τῶν εἰκόνων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν χάριν, περὶ τῆς ἐπὶ χρήμασι χειροτονίας, τῆς σχέσεως ἱερωσύνης καὶ μοναχικῆς κλήσεως, κλπ.

7. **Περὶ ἐξομολογήσεως.** Κώδ. Ἀμβρ. φ. 6γ, ὅθεν ἐκδίδεται

---

¹⁾ Σ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τ. II Κανταβρυγία 1900 σ. 179.

²⁾ Πρὸς Διάλογος Χριστιανοῦ μετ' Ἰουδαίου, ἰδίως σελ. 41 κ. ἐξ. ἐκδ. Alb. Jahn, Anecdota Graeca Theologica, Lipsiae 1893.

ένταῦθα. Πρόκειται περὶ μικρᾶς μὲν, ἀλλὰ σπουδαίας μελέτης, ὡς προερχομένης ἐκ μακρῆς πείρας τοῦ πιθανῶς ἀσκήσαντος τὸ τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς λειτούργημα καὶ ἐντριβοῦς περὶ τὰ τοιαῦτα ζητήματα Ῥουσάνου· ἐν αὐτῇ ἐκθέτει περιεκτικώτατα τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς ἀληθοῦς καὶ εὐπροσδέκτου μετανοίας καὶ ἑξομολογήσεως.

8. *Περὶ τῶν ἐν τῷ βαπτίσματι τιθεμένων ὀνομάτων καὶ τῶν μὴ τοιούτων.* Κώδ. Ἀμβρ. φ. 4ν, ὅπουθεν ἐκδίδεται ένταῦθα. Ἐν αὐτῇ ἀποκρούων ὁ Ῥουσάνος τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν του κρατοῦσαν φαίνεται συνήθειαν τῆς ἐναλλαγῆς τῶν ὀνομάτων, διδάσκει ὅτι «οὐκ ἔξεστι τοῖς χριστιανοῖς ἐναλλάττειν τὰ βεβαπτισμένα ὀνόματα, ὡς τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἐν τούτῳ ἀθετουμένου».

9. *Περὶ διαφορᾶς ἔργων.* Μικρὰ ἠθικοπρακτικὴ μελέτη, διαστέλλουσα ἀπὸ θρησκευτικῆς ἐπόψεως τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων εἰς τρία εἶδη : πνευματικά, ψυχικά καὶ σαρκικά. Παραδίδεται ἡμῖν ἐν τῷ 125 Ναν. κώδ. φ. 214ν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκδίδεται ένταῦθα.

10. *Ὁμιλία εἰς τινὰ τῶν ῥητῶν τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου.* Κώδ. Ναν. 125 φ. 171—180 καὶ 127 φ. 149—163, ἀνέκδοτος εἰσέτι οὔσα.

11. *Ἐρωταποκρίσεις ἢ λύσεις διάφοροι.* Ὑπὸ τὴν γενικὴν ταύτην ἐπιγραφὴν ἐπιλύει ὁ Ῥουσάνος σειρὰν ὄλην λίαν ἐνδιαφερόντων ζητημάτων, ἐποικοδομητικοῦ καὶ λειτουργικοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον περιεχομένου, προβληθέντων αὐτῷ ἢ ἄλλως πως ἐπασχολούντων τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ. Τὰς ἐρωταποκρίσεις ταύτας, ἀνεκδότους οὔσας, ἐκδίδομεν ἐν τέλει τῶν κυρίως δογματικῶν συγγραφῶν ἐκ τῶν ἐν οἷς φέρονται ἐγκατεσπαρμέναι διαφόρων κωδίκων, ἥτοι : Βερολινείου Phillipp 1617 φ. 299r — 305v, Ναν. 125 φ. 180—183 καὶ Ἀμβρ. 290 φ. 253—254 καὶ 218—219. Περιλαμβάνονται δὲ ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ Ἱεροσολ. 344 φ. 151r — 165v καὶ ἐν τῷ 411 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου φ. 237—240. Εἶνε δὲ αὗται αἱ ἑξῆς :

α') Τίνος χάριν τὸν σταυρὸν κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ἐν ἑαυτοῖς χαράττομεν προσκυνοῦντες, καὶ τίς ἢ τούτου σημασία, καὶ ὅθεν τούτου δεῖ ἀρχεσθαι καὶ πῶς καταλήγειν, καὶ διὰ πόσων δακτύλων καὶ ποίας χειρὸς τοῦτον δεῖ χαράττειν.

β') Περὶ τῆς κατὰ ἀνατολὰς προσκυνήσεως.

γ') Πῶς πολλάκις τοῦ Χριστοῦ νεκροῦς ἀναστήσαντος, οὐδεμίαν τούτων ἔγερσιν ἐορτάζομεν ὡς τοῦ Λαζάρου, καὶ εἰ διὰ τὴν βαΐφρον ταύτην προεορτάζομεν, ὡς φασί τινες, ἢ οὐ.